बसेल भगवा शिरावर तर बसेल परका उरावर

॥ छ. शिवाजीराजे ॥

Page No.: 1

Date :

सन:- 2019-20

सुस्वागतम्

colours® GOLD

PPSG 04

॥ श्रीमंतयोगी ॥

नसेल भगवा शिरावर तर बसेल परका उरावर

॥ छ. शिवाजीराजे ॥

॥ न हि ज्ञानेन सदृश पवित्र विद्यते ॥

कला व वाणिज्य महाविद्यालय वडूज

इतिहास विभाग

colours GOLD PPSG_04

॥ श्रीमंतयोगी ॥

Scanned with CamScanner

पेपर नं :-

13

मध्ययुगिन भारता
सामाजिक आर्थि
सांस्कृतिक इतिहा

B.A. III

पेपर नं :-

नसेल भगवा शिरावर तर बसेल परका उरावर

॥ छ. शिवाजीराजे ॥

विषय :-

ग्रामीण अर्थव्यवस्था आणि समाज

मार्गदर्शक :-

प्रा. गुजर व्ही. बी.

प्रा. घार्गे आर. एम.

संकलक :-

फडतरे कोमल हणमंत

colours GOLD
PPSG_04

॥ श्रीमंतयोगी ॥

Scanned with CamScanner

असेल भगवा शिरावर तर बसेल परका उरावर

॥ छ. शिवाजीराजे ॥

Page No.:

Date :

इतिहास विभाग

अ.नं.	रोल नं.	विद्यार्थ्यांची नावे	सही
1	473	फडतरे अनिता राजेंद्र	A.R.Phadtare.
2	474	फडतरे कोमल हणमंत	K.H.Phadatare.
3.	475	फडतरे श्वेता भाऊसो	[signature]
4.	476	सांळुखे रत्नजीत शंकर	[signature]
5.	477	शिंगाडे उत्तम श्रीमंत	Shingade
6.	478	शिंदे प्राजक्ता ब्रम्हदेव	P.B.Shinde
7.	479	सुर्वे अंजनी कैलास	A.K.Surve

colours® GOLD
PPSG_04

॥ श्रीमंतयोगी ॥

Scanned with CamScanner

नसेल भगवा शिरावर तर बसेल परका उरावर

॥ छ. शिवाजीराजे ॥

अनुक्रमणिका

अ. नं	विषय सुची
1	प्रस्तावना
2	उद्दिष्ट्ये
3.	गृहितके
4.	मार्गनिर्देश
5.	आभार

colours GOLD
PPSG_04

॥ श्रीमंतयोगी ॥

Scanned with CamScanner

नसेल भगवा शिरावर तर बसेल परका उरावर

॥ छ. शिवाजीराजे ॥

Page No.:

Date :

प्रस्तावना

मध्ययुगीन भारताच्या सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक इतिहासाचा अभ्यास करीत असताना 1206 - 1707 या कालखंडातील ग्रामीण अर्थव्यवस्था आणि समाज या घटकाचा विचार करीत असताना शेती आणि पाणीपुरवठा, तत्कालीन ~~मी~~ जमिन महसुल पद्धती आणि ग्रामीण समाज व्यवस्था व सामाजिक रिती रिवाज यांचा विचार होणे आवश्यक आहे. तेराव्या शतकात तुर्कांनी आपली सत्ता निर्माण केली. ही घटना भारताच्या नव्हे तर जगाच्या इतिहासात महत्वाची मानली गेली. विशेषता सुल्तानशाहीच्या काळात सर्व राज्यकारभार इस्लामी तत्वाप्रमाणे चालत असे. मात्र मुघल काळात ही परिस्थिती बदलली. मुघल सम्राटांनी अनेक नवनवीन योजनांचा शुभारंभ करून आपल्या अधिकारात असणाऱ्या प्रदेशावर सुव्यवस्थित राज्यव्यवस्था निर्माण केली. त्यामध्ये शेती आणि पाणी पुरवठा, जमिन महसुल पद्धती, उद्योग, व्यापार, पाणी, सिंचन व्यवस्था, दळणवळण इत्यादी घटकांचा साकल्याने विचार केला गेला.

colours GOLD PPSG_04

॥ श्रीमंतयोगी ॥

Scanned with CamScanner

उद्दीष्टये

(1) या घटकांच्या अभ्यासातून आपणाला ग्रामीण अर्थव्यवस्थे संदर्भातील शेती आणि पाणीपुरवठा व्यवस्थापनाची माहिती मिळते.

(2) मध्यकालीन नगदी पिकांची माहिती मिळते.

(3) मध्ययुगीन भारतातील जमीन महसूल — पद्धतीचे आकलन होईल.

(4) मध्ययुगीन भारतातील ग्रामीण समाज व्यवस्थेची माहिती मिळेल.

COLURS GOLD
PPSG_04
||श्रीमंतयोगी||

असेल भगवा शिरावर तर बसेल परका उरावर

||छ. शिवाजीराजे||

महितके

(1) आपणास या प्रकल्पामधून सर्व इतिहासकालिन माहिते मिळते.

(2) आपणास या प्रकल्पामधून मध्ययुगीन भारताच्या इतिहासामध्ये शेती आणि पाणीपुरवठा सिंचन व्यवस्था इ. माहिती आपल्याला समजून घेते.

(3) मध्ययुगीन काळातील जमिन महसुलाची माहिती मिळते.

(4) आपणास इतिहास या विषयाने प्राचीन इतिहास मध्ययुगीन इतिहास, मुघलकालीन इतिहास मराठी सत्तेचा उदय न्हास व विस्तार अमेरिकन इतिहास, फ्रेंच इतिहास याविषयी इ. माहिती मिळते.

(5) आपणास या प्रकल्पातुन इतिहास अभ्यासाची रूची निर्माण होते.

colours GOLD PPSG_04

||श्रीमंतयोगी||

Scanned with CamScanner

ग्रामीण अर्थव्यवस्था आणि समाज :-

मध्यकालीन भारताच्या इतिहासावर नजर टाकत असताना आपणास अनेक बाबींची माहिती मिळते. माहितीच्या आधारे आपणास तत्कालीन परिस्थितीची कल्पना येते.

अनेक इतिहासकारांनी आपल्या लेखनामध्ये तत्कालीन परिस्थितीचे वर्णन केले आहे.

8 व्या शतकापासून इस्लाम प्रभाव भारतात पडण्यास सुरुवात झाली. त्याचा राजकीय घडामोडीवर परिणाम झालेले दिसून येते. महंमद पैगंबरांनी इस्लाम धर्माची स्थापना केली. इस्लामचा प्रभाव अरबस्थानातील जनतेवर पडला.

ग्रामीण अर्थव्यवस्था आणि समाज :-

मध्यकालीन भारताच्या इतिहासावर नजर टाकत असताना आपणास अनेक बाबींची माहिती मिळते. माहितीच्या आधारे आपणास तत्कालीन परिस्थितीची कल्पना येते.

अनेक इतिहासकारांनी आपल्या लेखनामध्ये तत्कालीन परिस्थितीचे वर्णन केले आहे.

8 व्या शतकापासून इस्लाम प्रभाव भारतात पडण्यास सुरुवात झाली. त्याचा राजकीय घडामोडीवर परिणाम झाल्याचे दिसून येते. महंमद पैगंबरांनी इस्लाम धर्माची स्थापना केली. इस्लामचा प्रभाव अरबस्थानातील जनतेवर पडला.

असेल भगवा शिरावर तर बसेल परका उरावर

॥ छ. शिवाजीराजे ॥

मध्यकालीन सामाजिक वर्ग

- अहल - ए - दौलत (सत्ताधारी)
- उमराव
- जहागिरदार व जमिनदार

अहल - ए - कलम (बुद्धीजीवी वर्ग) (सदन)

- काझी
- उलमा

ग्रामीण भागामध्ये शेतमजुर शेतकरी यांचे अस्तित्व होते. तसेच कारागीरांचा एक वर्ग यामध्ये हलवाई, खाटीक, सोनार, लोहार इ. असे अनेक लोक ग्रामीण जीवनात दिसून येतात.

जातीव्यवस्थेमुळे समाजाचे तुकडे झालेले होते.

सुलतानशाहीच्या काळात हिंदुना "झिम्मी" या नात्याने जिझिया कर भरावा लागत असे.

COLORS® GOLD
PPSG_04

॥ श्रीमंतयोगी ॥

Scanned with CamScanner

नसेल भगवा शिरावर तर बसेल परका उरावर
॥ छ. शिवाजीराजे ॥

हिंदु समाजामध्ये

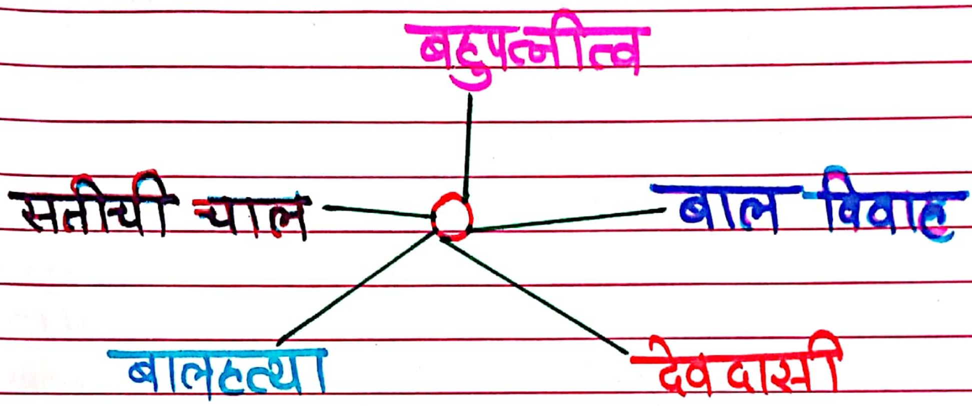

अशा पद्धती सुरु होत्या.

त्यामुळे काही प्रमाणात भारतीय सर्व प्रदेश जाती आणि धर्मामध्ये विभागला गेला होता. बहुजन समाज हा साध्या साध्या जीवनावश्यक गोष्टींना पारखा झाला होता.

मुस्लीम समाजामध्ये ही फूट दिसून येत होती. यामध्ये गरीब मुस्लीमांना श्रीमंत मुस्लीम जवळपास फिरकूही देत नव्हते.

कुटुंब पद्धती म्हणजे समाजाचा कणा होता. लहान वयात लग्ने केली जात होती. व निवडीचे स्वातंत्र्य वधूना नव्हते.

colours GOLD
PPSG_04
॥ श्रीमंतयोगी ॥
Scanned with CamScanner

मुस्लिम सत्तेचा परिणाम :-

१३ व्या शतकात तुर्कांनी भारतात आपली सत्ता स्थापन केल्यानंतर अफगाण आणि मुघलांनी दीर्घकाळ राज्य केले. त्यामुळे हिंदू समाजावर इस्लामी तत्वाचा प्रभाव पडला. हिंदूना बाटवून मुसलमान केले. त्यामुळे हिंदूमध्ये कर्मठपणात वाढ झाली. बालविवाह, पडदा पद्धती, रोटी-बेटी व्यवहार याबाबत कडक बंधने आली. तर काहींच्या मते इस्लामी तत्त्वज्ञानाचा हिंदू समाजावर व साहित्यावर परिणाम होऊन अप्रत्यक्षरित्या भक्ती चळवळीच्या उदयाला चालना मिळाली.

colours® GOLD PPSG_04 ॥ श्रीमंतयोगी ॥

Scanned with CamScanner

असेल भगवा शिरावर तर बसेल परका उरावर

सावकार वर्ग :-

कर्ज आणि भांडवल पुरवणारा सावकार हा मध्ययुगीन भारतातील महत्त्वाचा वर्ग होता. मुघल काळात लहान गावांमध्ये सराफ किंवा (श्रॉफ) या नावाने ओळखले जाणारे सावकार होते. टांकसाळीचे अधिकारी म्हणूनही काम करीत होते. मुघल काळात पतपेढ्यांना कोठी असे म्हटले जात होते. नीळचा व्यापार अत्यंत फायदेशीर होता. औरंगजेबाच्या काळात माणिकचंद हा प्रसिद्ध सावकार होता. औरंगजेबाने त्याला शेठ ही पदवी दिली होती. राजस्थानमध्ये बोहरा, शेटजी, बनिये आणि सराफ हे सावकार होते. जे सावकार राजे लोकांना कर्ज देत त्यांना नगरशेठ असे म्हटले जात होते.

स्त्रियांचा दर्जा :-

हिंदु आणि मुस्लिम स्त्रियांना सामाजिक बाबतीत दुय्यम स्थान होते. ~~बर्नियन~~ बर्नियरसारखा समकालीन लेखक म्हणतो. " स्त्रियांच्या मध्ये विचार करण्याची शक्तीच नसते.

colours GOLD
PPSG_04
॥ श्रीमंतयोगी ॥

मुस्लिम स्त्रियांचा दर्जा :-

मुस्लिम स्त्रीला वडिलोत्या इस्टेटीत भावाबरोबर समान वाटा मिळत असे. विवाहाच्या बाबतीत तिला दुय्यम स्थान होते. मुलीचा जन्म म्हणजे संकट मानले जात असे. त्यामुळे फिरोजशहा तुघलकाने गरजू वधुपित्यांना मदत करण्यासाठी दिवाण-इ-खैरात हे स्वतंत्र खाते तयार केले. जोडीदार निवडण्याचे स्वातंत्र्य नव्हते. बालविवाह पद्धत होती. बहुपत्नीकत्व पद्धत होती. घटस्फोट घेणे सोपे होते. पडदा पद्धती होती. मुस्लिम मुलींना शिक्षणाचा अधिकार नव्हता. असे जरी असले तरी सुलतान काळात मुघल काळात राजघराण्यातील स्त्रियांना काही अधिकार मिळाले दिसून येतात.

colours GOLD PPSG_04 ॥ श्रीमंतयोगी ॥
Scanned with CamScanner

हिंदु स्त्रियांचा दर्जा :—

હિંદુ સમાજાત મુલગી જન્મને મહાપાપ માનલે જાઈ. બાલ વિવાહ, સતી, પડદા, પદ્ધતી સર્વસામાન્ય હોતે. હિંદુ સ્ત્રિયાંચી અવસ્થા કેવિલવાણી આલી હોતી. તિચ્યાવર અનેક બંધને લાદલી હોતી. હિંદુમધ્યે સતી જાણે હા અભિમાનાચી પદ્ધત હોતી. રજપુતામધ્યે જોહાર હી પદ્ધત રૂઢ હોતી. ગુલામગિરીચી પ્રથા હોતી. હિંદુ આણિ મુસ્લિમ દોન્હી સમાજાત સણ ઉત્સવ સાજરે કેલે જાત હોતે.

सारांश :—

અશા રિતીને ગ્રામીણ સમાજ વ્યવસ્થેમધ્યે શેતી હા પ્રમુખ ઘટક અસલા તરી શેતકર્યાચે સંપૂર્ણ જીવન શેતી વ્યવસાયાશી નિગડીત હોતે. ગ્રામીણ સમાજાચા ગાવ-ગાડા હા મહત્ત્વાચા ઘટક અસૂન મધ્યકાળ મધ્યે પરકિયાંચે આક્રમણ, ત્યાંચી સત્તા યામુળે ગ્રામીણ જીવનાચે સ્વરૂપ બદલત ગેલે. યા ગ્રામીણ સમુદાયાતીલ સમાજ ઘટક યા ઘટકાંના તત્કાલીન રાજ્યકર્ત્યાંની શિક્ષણ, આર્થિક મદત, ધાર્મિક સવલતી કલા સાહિત્ય યા ક્ષેત્રાત કેલેલી મદત મહત્ત્વાચી ઠરતે. યાવરૂન ગ્રામીણ સમાજાતીલ ગાવગાડા હા ભારતીય અર્થવ્યવસ્થેચા પ્રમુખ ઘટક બનલેલા દિસૂન યેતો.

Scanned with CamScanner

मार्गनिर्देश

आम्ही कला व वाणिज्य महाविद्यालय, वडुज येथे B.A - III (इतिहास विभाग) सन 2019-20 या शैक्षणिक वर्षात शिकत असून ग्रामीण अर्थव्यवस्था आणि समाज हे प्रात्यक्षिक कार्य करत असताना आमचे विषय शिक्षक श्री. व्ही. बी गुजर तसेच श्री [illegible] घार्गे. आर. एम. यांनी आम्हाला योग्य अशा प्रकारचे मार्गदर्शन केले. तसेच आमचे प्राचार्य के. वाय धुमाळ यांनी देखिल आम्हाला मार्गदर्शन केले.

त्याप्रमाणे आमच्या गटातील सर्व विद्यार्थ्यांनी देखिल आम्हाला पुरेसे मार्गदर्शन केले. त्यामुळे मी सर्वांची ऋणी आहे.

Colours GOLD ॥ श्रीमंतयोगी ॥

Scanned with CamScanner

॥ छ. शिवाजीराजे ॥

आभार

२०१९-२० या शैक्षणिक वर्षापासून महाविद्यालयातील बी.ए. भाग III या वर्षासाठी इतिहास अभ्यास या विषयांतर्गत विषय प्रकल्प करण्याची संधी शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर यांनी उपलब्ध करून दिली. त्याबद्दल शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर यांची मी ऋणी आहे.

विषय प्रकल्प करीत असताना विषय निवडीचे स्वातंत्र्य प्रत्येक प्रश्नासाठी योग्य मार्गदर्शन व सातत्याने प्रोत्साहन दिल्याबद्दल मा. प्राचार्य श्री घुमाळे, के.वाय यांची मी आभारी आहे.

या विषय प्रकल्पादरम्यान योग्य मार्गदर्शन करणारे आणि पूरक माहिती देणारे प्राध्या. व्ही. गुजर तसेच प्रकल्पासाठी आवश्यक ती माहिती देणारे प्रा. घार्गे यांनी ही दिली. तसेच आवश्यक ती माहिती देणारे विषय क्षेत्रातील सहकारी यांचे आम्ही मनापासून आभारी आहे.

महाविद्यालयातील सर्व प्राध्यापक प्रशासकीय वर्ग यांच्या सहकार्याबद्दल मी आभारी आहे.

colours GOLD ॥ श्रीमंतयोगी ॥